

УДК 343.97

Ю.М. Туровець, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Хмельницькій області

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ДІЇ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Досліджено питання щодо особливостей і порядку використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи. Визначено проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні таких злочинів, надано пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: судово-екологічна експертиза, криміналістичні експертизи, експерт, спеціаліст, досудове розслідування, злочини проти довкілля.

Исследован вопрос относительно особенностей и порядка использования специальных знаний во время досудебного расследования преступлений против окружающей среды, в том числе в форме проведения судебно-экологической экспертизы. Определены проблемы использования специальных знаний при расследовании подобных преступлений, даны рекомендации по усовершенствованию действующего криминального процессуального законодательства Украины.

The paper studies the problems of application of expertize in course of investigation of environmental crimes particularly by forensic ecological examination. It suggests the ways of improvement of Ukrainian criminal procedure legislation.

Однією з найактуальніших проблем правоохоронної діяльності в Україні сьогодні є вдосконалення методів розслідування екологічної злочинності, що має тенденцію до зростання. Так, згідно зі статистичними даними кількість злочинів, вчинених у цій сфері упродовж останнього десятиліття, зростає: якщо у 2006 році у провадженні органів внутрішніх справ було 2206 кримінальних справ цієї категорії, то у 2009 році їх кількість становила 2439, а за 2013 рік загалом обліковано 2893 кримінальних правопорушення і за 1161 провадженням матеріали направлені до суду з обвинувальним актом [1]. Отже, наявною є невідповідність кількості

облікованих кримінальних правопорушень в екологічній сфері і кількості направлених до суду матеріалів за цими правопорушеннями, що може свідчити про неналежну якість досудового розслідування та потребу в його удосконаленні.

Одним із чинників, які знижують ефективність розкриття, розслідування та попередження екологічних правопорушень, є недостатній рівень використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового розгляду справ з метою встановлення негативного впливу цих правопорушень і спричинених ними наслідків для навколишнього природного середовища.

Визначальної ролі за цих умов набуває використання судово-екологічної експертизи та інших форм використання спеціальних знань під час кримінальних проваджень щодо злочинів проти довкілля, що пов'язано передусім з особливостями їх вчинення та розслідування.

Зазначена проблема привернула увагу багатьох дослідників. Різним аспектам проведення експертиз у межах розслідування екологічних правопорушень приділили увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені у галузі кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: Ю.П. Аленін, В.Д. Арсеньєв, Л.Е. Ароцкер, О.М. Бандурка, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Волобуєв, С.Б. Гавриш, В.Г. Грузкова, В.Г. Гончаренко, А.Л. Дудніков, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, С.О. Книженко, О.Н. Колесниченко, В.Є. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Я. Мирський, Г.А. Матусовський, Л.Є. Моїсеєнко, Г.М. Надгорний, О.В. Одерій, Ю.К. Орлов, К.В. Осіпова, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.П. Яблоков.

Проблеми використання спеціальних знань у формі проведення судово-екологічної експертизи досліджували А.Р. Ашхамахов [2], Л.Г. Бордюгов [3; 4; 5], С.А. Рузметов [6], Є.І. Майорова [7], Г.Г. Омелянюк [8], Н.А. Черних [9] та інші.

Проте в умовах постійної зміни нормативно-правової бази недостатньо уваги приділено актуалізації предмета дослідження у сфері, про яку йдеться, а також застосуванню спеціальних знань у формі проведення судово-екологічної експертизи в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є визначення особливостей і порядку використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи, в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України).

Як відомо, після внесення відомостей про правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проводиться попередня перевірка інформації, яка має базуватися на певній системі принципів (як і процес розслідування у цілому). Слушною є думка Я.В. Кузьмічова, який визначив чотири групи таких принципів:

– принципи організації розслідування (характеризують як специфіку організації роботи слідчого, так і діяльність усього слідчого апарату);

– принципи законодавства України (акумулюють основні керівні ідеї держави в галузі кримінальної політики, зумовлені об'єктивними закономірностями протидії злочинності);

– принципи етичності та моралі (передбачають, що під час розслідування допускається використання тих методів, прийомів і засобів, які унеможливають порушення загальнолюдських цінностей, заподіяння фізичних страждань, приниження честі та гідності особи);

– принципи криміналістичної тактики (спрямовані на ефективне і економічне використання методів, прийомів і засобів виявлення, фіксації, вилучення та дослідження об'єктів, а також застосування доказів під час розслідування злочинів) [10, с. 139—140].

Перевірка інформації про будь-які злочини, зокрема злочини проти довкілля, як і будь-яка інша діяльність правоохоронних органів, також має відповідати вимогам законності та загальним засадам кримінального провадження (гл. 2 КПК України). При цьому слідчий, виходячи з обставин справи, сам вирішує, які матеріали слід зробити надбанням гласності, а які зберігати у таємниці [11, с. 48; 12, с. 13—14].

На думку В.В. Мельника, на початковому етапі процесу доказування вся інформація, з якою працює слідство і яка має значення для вирішення питань про вину підозрюваного, має імовірний характер, і під час розслідування ці ймовірні знання повинні перетворитися на достовірні [13, с. 92].

В умовах інтенсивного забруднення довкілля різними відходами виробництва та іншими шкідливими речовинами, забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря та водойм, незаконного полювання, заняття рибним, звіриним або іншим промислом, незаконного вирубування лісу та іншого негативного впливу антропогенної діяльності на довкілля використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів, у тому числі у формі проведення судово-екологічної експертизи, набуває дедалі більшої ваги.

Як свідчать результати проведеного анкетування серед прокурорів і слідчих природоохоронної прокуратури та органів внутрішніх справ, слідчий, розслідуючи кримінальне провадження щодо злочинів проти довкілля, стикається з потребою використання спеціальних знань щонайменше у двох галузях: техніки та екології. Використання спеціальних технічних знань обумовлено потребою у знаннях технологічних процесів — обов'язкового складового елемента цього виду правопорушення.

Використання спеціальних знань у галузі екології зумовлено потребою у проведенні судово-екологічної експертизи, за допомогою якої можна не лише встановити обсяг негативних наслідків для навколишнього природного середовища, а й виявити можливі причини та наслідки вчиненого злочинного правопорушення [14, с. 808—812].

Загалом судово-екологічна експертиза — це процесуальна дія, суттю якої є спеціальне дослідження, спрямоване на встановлення пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, великих матеріальних збитків, забрудненню навколишнього середовища, а також до інших тяжких наслідків, проведене у передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних науках особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [3, с. 124].

Крім того, у КПК України наведено дефініцію висновку експерта як докладного опису проведених експертом досліджень і зроблених за їх результатами висновків, обґрунтованих відповідями на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [15].

Питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинних правопорушень перебуває у постійному розвитку як у законодавчому полі, так і в практичній діяльності. Не став винятком і новий КПК України, який вніс певні новації стосовно використання спеціальних знань під час здійснення кримінального судочинства [15; 16].

Вперше у КПК України (ст. 71) врегульовано правовий статус спеціаліста, якого можуть залучати для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення судової експертизи тощо) сторони кримінального провадження під час досудового розслідування і суд під час судового розгляду.

Важливість цього врегулювання зумовлено тим, що в той час, як на побутовому рівні, як слушно зазначає Є.Д. Лук'янчиков, термін «спеціаліст» може вживатися на рівні з термінами «фахівець» та «експерт», на професійному рівні (у тому числі у матеріалах досудового розслідування) синонімічне використання цих термінів може викликати певні суперечності [16, с. 79—83].

З огляду на те, що основною формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового розгляду справ є проведення судової експертизи (у сфері, про яку йдеться, — судово-екологічної), доцільно детальніше зупинитися на цьому питанні, тобто на використанні спеціальних знань експерта, а отже, на криміналістичному аспекті слідчої дії з призначення судово-екологічної експертизи.

Судово-екологічні експертизи призначають під час розслідування кримінальних проваджень за фактами порушень кримінального екологічного законодавства за ст. 236—254 Кримінального кодексу України (злочини проти довкілля) та деякими іншими статтями цього Кодексу [17]. М.О. Духно та Ю.Г. Корухов поділяють такі експертизи на чотири групи:

- експертизи, що встановлюють характер і розмір завданої шкоди;
- експертизи, що встановлюють причини злочину;
- експертизи, що встановлюють окремі обставини злочину, час, місце;
- експертизи традиційних напрямів: трасологічні, балістичні тощо.

Проте зазначена класифікація не є вичерпною, оскільки та сама експертиза може бути віднесена одночасно до кількох груп [18, с. 4—6]. Вбачається, що доцільнішою є така класифікація:

- екологічна експертиза та експертизи екологічної спрямованості (судова інженерно-екологічна, еколого-ґрунтознавча, еколого-біологічна, радіоекологічна, гідроекологічна експертиза);
- технічні експертизи;
- криміналістичні експертизи.

Залежно від виду експертизи слідчий визначає установу, якій доручає її проведення. Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судові експертизи проводять державні спеціалізовані установи (НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України), а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ (йдеться, зрозуміло, про проведення дослідження особою, яка володіє спеціальними знаннями) [4, с. 70—77].

Процесуально експерта до кримінальної процесуальної діяльності згідно з КПК України залучають відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що також є однією з позитивних новацій [19, с. 305].

КПК України конкретизує обсяг прав та обов'язків експерта, визначає коло осіб, які можуть бути залучені як експерти, та вимоги до них (з посиланням на Закон України «Про судову експертизу»). Зокрема, до участі в досудовому розслідуванні як експерт може бути залучена вже не будь-яка особа, що має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, а лише особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи [20].

Залежно від потреб слідства судові експертизи призначають як на початковому, так і на подальших етапах розслідування.

Слід зазначити, що специфіка злочинів проти довкілля визначає високу значущість спеціальних знань для їх ефективного розслідування, а також обумовлює широкий спектр навичок, яких потребує застосування цих знань [21, с. 31].

Однією з важливих новацій нового КПК України є можливість сторони захисту самостійно залучати експертів для проведення експертизи на договірних умовах, що покликано сприяти більш об'єктивному розгляду справи у суді. Отриманий висновок експерта подають до суду, і він має таке саме доказове значення під час його оцінки слідчим суддею, як і висновки, отримані за результатами досліджень, призначених іншими сторонами кримінального провадження.

Як свідчать матеріали слідчої практики, під час розслідування злочинів проти довкілля слідчий майже завжди (у 98 % випадків) залучає спеціаліста до огляду місця події, що сприяє з'ясуванню механізму утворення слідів, отриманню матеріалів для подальшого проведення судово-екологічної експертизи.

Вирішуючи питання про призначення експертизи, слідчий має впевнитися в тому, які саме обставини справи чи об'єкти потребують експертного дослідження, чітко визначити його предмет і завдання. Для вирішення цих питань доцільно залучити спеціаліста-еколога.

З огляду на важливість визначення понять предмета і завдань судово-екологічної експертизи доцільно зупинитися на них детальніше.

Н.А. Черних, А.І. Усов, Г.Г. Омелянюк вважають предметом судово-екологічної експертизи встановлені фактичні обставини, які свідчать про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище [6, с. 124]. Проте це визначення є загальним і не містить важливих криміналістичних особливостей, які сприятимуть подальшій оптимізації процесу розслідування злочинів проти довкілля. Слушною є думка Л.Г. Бордюгова, який зазначає, що «предметом судово-екологічної експертизи є фактичні дані (факти, обставини), які встановлюються під час вивчення матеріалів кримінальної, цивільної, адміністративної чи господарської справи на основі спеціальних знань у галузі екології та деяких прикладних наук і які містять сукупність даних про порушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки» [3, с. 125].

Згідно із законодавством з метою приведення у відповідність із нормами КПК України наказом Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5 внесено зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зокрема виділено окремий розділ VII «Екологічна експертиза», де доволі повно визначено можливі об'єкти цієї експертизи, завдання та орієнтовний перелік питань, які вона вирішує [22].

На завершення слід зазначити, що незважаючи на доволі наповнену нормативну регламентованість використання судово-екологічної експертизи, нині триває процес формування та розвитку як теоретичних, так і практичних її засад. Залишаються невизначеними і певні ключові категорії цього виду експертизи, її місце в системі судових експертиз, стадії судово-екологічного дослідження, методико-інформаційне забезпечення судово-екологічної експертизи.

З огляду на негативну тенденцію щодо збільшення кількості злочинів проти довкілля та їх небезпеку для громадян потребує доповнення також перелік підстав, за яких слідчий або прокурор мають залучати експерта для проведення експертизи, зокрема підставою, яка передбачає встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів.

Зазначене положення слід внести до частини другої ст. 242 КПК України окремим (шостим) пунктом.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Статистична інформація про Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820.
2. Ашхамахов А.Р. Судебно-экологическая экспертиза: цели и задачи / А.Р. Ашхамахов // Современное право. — 2007. — № 6. — С. 101—103.
3. Бордюгов Л.Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти / Л.Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 12. — С. 124—126.
4. Бордюгов Л.Г. Поняття і процесуальна природа судово-екологічної експертизи [Електронний ресурс] / Л.Г. Бордюгов // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 70—77. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_13.pdf.
5. Бордюгов Л.Г. Проблеми визначення об'єкта судово-екологічної експертизи [Електронний ресурс] / Л.Г. Бордюгов // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — Вип. 2. — С. 129—135. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2009_2_20.pdf.
6. Рузметов С.А. Современные проблемы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений / С.А. Рузметов // Вестник криминалистики. — 2005. — Вып. 3 (15). — С. 90—92.
7. Майорова Е.И. Некоторые теоретические вопросы судебно-экологической экспертизы / Е.И. Майорова // Теория и практика судебной экспертизы. — 2007. — Вып. 2(6). — С. 15—17.
8. Омелянюк Г.Г. Проблемы производства судебно-экологической экспертизы. Методические основы судебных экспертиз / Г.Г. Омелянюк // Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений. Методические основы судебных экспертиз : матер. 3-й Всерос. науч.-практ. конф. по криминалистике и судебной экспертизе (Москва, 15—17 марта 2006 г.) : в 2-х т. — М. : ЭКЦ МВД России, 2006. — Т. 2. — С. 124—128.
9. Черных Н.А. Судебно-экологическая экспертиза : учеб. пособ. / Черных Н.А., Усов А.И., Омелянюк Г.Г. — М. : РУДН, 2008. — С. 38—39.
10. Кузьмичов Я.В. Принципи початкового етапу розслідування / Я.В. Кузьмичов // Науковий вісник НАВСУ. — 2004. — № 1. — С. 138—142.

11. *Бахин В.П.* Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел : учеб. пособ. / Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьяников Е.Д. — К., 1990. — 56 с.
12. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : наук.-практ. посіб. / В.Г. Лісогор. — Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВД, 2005. — 156 с.
13. *Мельник В.В.* Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе / В.В. Мельник. — М., 2000. — 192 с.
14. *Туровець Ю.М.* Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля [Електронний ресурс] / Ю.М. Туровець // Форум права. Електронне фахове видання. — 2011. — № 3. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/index.htm>.
15. *Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 20 листопада 2012 року / Верховна Рада України // Голос України. — 2012. — № 90, 91.*
16. *Лук'янчиков Є.Д.* Розширення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / Є.Д. Лук'янчиков // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — Вип. 12. — С. 79—83.
17. *Кримінальний кодекс України : станом на 13 травня 2014 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 28. — Ст. 937.*
18. *Духно Н.А.* Расследование экологических преступлений : лекция / Н.А. Духно, Ю.Г. Корухов. — М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. — 20 с.
19. *Капітанчук Л.Ю.* Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л.Ю. Капітанчук // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3-2. — С. 304—307.
20. *Про судову експертизу : станом на 17 травня 2012 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. — 2012. — № 14. — Ст. 89.*
21. *Лапин А.В.* Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений / А.В. Лапин // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. — Минск : Беларусь, 1989. — Вып. 8. — С. 30—41.
22. *Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) // Офіційний вісник України. — 2013. — № 3. — С. 297.*
23. *Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 01 грудня 2005 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с.*
24. *Туровець Ю.М.* Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.М. Туровець. — Ірпінь, 2012. — 17 с.